

जा.क्र./विप्र-७/क्रॉपसॅप२१-२२/ शेतीशाळा /मा.सू./२०२१/१५६४४
कृषी आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे- ४११००५
दिनांक: ११/०५/२०२१

प्रति,

१. विभागीय कृषी सहसंचालक सर्व
२. जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकारी सर्व

विषय: सन २०२१-२२ क्रॉपसॅप संलग्न शेतीशाळा कार्यक्रम अंमलबजावणी मार्गदर्शक सूचनांबाबत...

- संदर्भ: १. आयुक्तालयाचे पत्र जा.क्र/ वि.प्र.-७/ शेतीशाळा/ अग्रिम/२३७७/२०१९, दि.०८/११/२०१९
२. आयुक्तालयाचे पत्र जा.क्र/ वि.प्र.-७/शेतीशाळा/ अग्रिम विनियोग/२३९६/१९, दि.१५/११/२०१९
३. आयुक्तालयाचे पत्र जा.क्र/वि.प्र.-७/क्रॉपसॅप-शेतीशाळा/१२३००/२०२०, दि. २४/०४/२०२०
४. आयुक्तालयाचे पत्र जा.क्र/विप्र-७/क्रॉपसॅप-शेतीशाळा/नियो.अंमल/१४७४९/२०२१, दि.३०/०४/२०२१
५. आयुक्तालयाचे पत्र जा.क्र./वि.प्र.-७/उ.शे.शा./पुरस्कार/२०१९/९४९२, दि.१७/१२/१९

उपरोक्त विषयाच्या अनुषंगाने सन २०१९-२० पासून कापूस, सोयाबीन, भात, तूर, मका, ज्वारी, ऊस व हरभरा पिकांकरीता खरीप व रब्बी हंगामात राष्ट्रीय अन्नसुरक्षा अभियान, राष्ट्रीय कृषि विकास योजना, नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्प, कृषि विस्तार कार्यक्रमांना विस्तार विषयक सुधारणा करीता सहाय्य (आत्मा) या योजनांच्या समन्वयातून एकत्रित स्वरूपात (Convergence) पिकनिहाय शेतीशाळा राबविण्यात येत आहेत. सदर कार्यक्रमाच्या अनुभवातून सन २०२१-२२ मध्ये अधिक प्रभावीपणे शेतीशाळा राबवावयाच्या आहेत. संपूर्ण राज्यात शेतीशाळा कार्यक्रमाच्या एकसमानतेच्या दृष्टीने शेतीशाळा प्रमाणभूत पद्धती (Standard Operating Procedure (SoP), पिकनिहाय वर्ग व घ्यावयाचे विषय संदर्भीय दि.२४/०४/२०२० व दि.३०/०४/२०२१ च्या पत्रान्वये कळविणेत आलेले आहे.

सन २०२१-२२ मध्ये पिकनिहाय क्रॉपसॅप संलग्न शेतकरी शेतीशाळा आयोजनाच्या दृष्टीने मार्गदर्शक सुचना सोबत सहपत्रीत करण्यात येत आहेत. योजनानिहाय परीशिष्ट "ब" नुसार देणारे शेतीशाळा लक्षांक विविध योजनांतर्गत प्रशिक्षण तसेच शेतीशाळा या घटकाखालील सन २०२१-२२ या वर्षासाठीचे लक्षांक निश्चित झाल्यानंतर कळविण्यात येईल. सद्यस्थितीत मागील वर्षीच्या लक्षांकाप्रमाणेच नियोजन करून शेतीशाळा राबविण्यात याव्यात. सदर शेतीशाळा मार्गदर्शक सुचना कृषि विभागाच्या संकेतस्थळावर प्रसिद्ध करण्यात येत असून त्या सर्व क्षेत्रीय कार्यालयांपर्यंत वितरीत होतील याची कृपया दक्षता घ्यावी.

शेतीशाळा अंमलबजावणीचा साप्ताहिक अहवाल आयुक्तालयास नियमितपणे सादर करावा. यावर्षी जागतिक पातळीवर झालेल्या कोविड-१९ महामारीच्या पार्श्वभूमिवर सुरक्षिततेच्या दृष्टीने शेतीशाळा कार्यक्रम राबविताना शासनाने कोविड-१९ च्या प्रादुर्भावाच्या संदर्भात वेळोवेळी देण्यात आलेल्या मार्गदर्शक सुचनांचे काटेकोरपणे पालन करावे. सर्व क्षेत्रीय अधिकारी /कर्मचाऱ्यांनी कोविड-१९ चा संसर्ग रोखण्यासाठी मास्क लावणे, सामाजिक अंतर ठेवणे, सॅनिटायझरचा वापर करणे इ. गोष्टींचे पालन करून आवश्यक ती दक्षता घेण्यात यावी.

सोबत: परिशिष्ट "अ"

(विकास पार्टील)

संचालक (विस्तार व प्रशिक्षण)
कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे

प्रत: माहितीस्तव

१. मा.प्रकल्प संचालक पोक्रा, मुंबई/ कृषी सहसंचालक, मृदसंधारण, कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
२. मा.संचालक आत्मा, कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
३. कृषी उपसंचालक विप्र-१/ विप्र-२/ विप्र-३, कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.

शेतकऱ्यांची शेतीशाळा मार्गदर्शक सूचना सन २०२१-२२

प्रस्तावना- राज्यामध्ये क्रॉपसॅप कार्यक्रम कृषि विभागाच्या क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांमार्फत अत्यंत चांगल्या पध्दतीने राबविण्यात येत आहे. कार्यपध्दतीतील बदलामुळे कापूस पिकावरील गुलाबी बोंड अळीचा प्रभावीरितीने नियंत्रण करण्यात यश मिळाले आहे. तसेच क्रॉपसॅप कार्यक्रमांमध्ये क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांचा सहभाग मोठ्या प्रमाणावर वाढल्यामुळे शेतकऱ्यांच्या शेतावर क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांच्या भेटी वाढून शेतकऱ्यांना प्रत्यक्ष किड व रोगांचा सल्ला प्रभावीपणे सल्ला देण्यात आल्यामुळे शेतकऱ्यांचा क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांच्या प्रति विश्वास वाढून कृषि विभागाची प्रतिमा उंचावण्यात चांगला परिणाम झाल्याचे दिसून आले आहे. त्यामुळे विविधस्तरावरून देण्यात आलेले कृषि तंत्रज्ञान तसेच विविध संदेश शेतकऱ्यांपर्यंत परिणामकारकपणे पोहोचविणे शक्य झाले आहे. त्यामध्ये विविध पिकासंदर्भात तांत्रिक मार्गदर्शनाची जोड मिळाल्याने त्याचा परिणाम अनेक पटीने वाढण्यास मदत झाली आहे. या पार्श्वभूमीवर शेतकऱ्यांपर्यंत नवीन तंत्रज्ञान पोहोचविणे व सुधारीत तंत्रज्ञानाच्या अवलंब करण्यासाठी शेतकरी शेतीशाळा हे अत्यंत प्रभावी माध्यम मानून सन २०१९-२० व २०२०-२१ मध्ये शेतीशाळा राबविण्यात आल्या. खरीप २०१८ मध्ये मका, ज्वारी व ऊस पिकावर राज्यात नव्यानेच “मक्यावरील नवीन लष्करीअळी” या किडीचा प्रादुर्भाव आढळून आला. तर उस पिकावरील ही हुमणी किडीचा प्रादुर्भाव वाढत असल्याचे निदर्शनास आल्याने या पिकांचा क्रॉपसॅप प्रकल्पामध्ये समावेश करून सन २०१८-१९ राबविण्यात आलेल्या कापूस पिकावरील गुलाबी बोंडअळी नियंत्रण मोहिमेच्या धर्तीवर मक्यावरील नवीन लष्करीअळी व हुमणी किडीसाठी शेतीशाळेच्या माध्यमातून मोहिम स्वरूपात उपाय योजना राबविण्यात आल्या. मागील वर्षाप्रमाणेच या ही वर्षात सर्व क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांचा सहभागाने सोयाबीन, कापूस, भात, तूर, मका, ज्वारी, ऊस व हरभरा पिकांकरीता शेतकऱ्यांची शेतीशाळा कार्यक्रम राबवावयाचा आहे.

उद्देश-

- क्षेत्रीय स्तरावर पिकनिहाय तंत्रज्ञान व त्यासंबंधित कौशल्ये शेतकऱ्यांपर्यंत प्रभावीपणे पोहोचविण्यासाठी प्रत्येक कृषि सहाय्यकाकडे व कृषि पर्यवेक्षकांकडे शेतीशाळांचे आयोजन होणे अत्यंत आवश्यक आहे.
- क्रॉपसॅप व शेतीशाळा यांची सांगड घालून क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांचे ज्ञान, कौशल्ये व वेळ याचा सुयोग्य वापर करून घेणे.
- कृषि विभागातील नियमित क्षेत्रीय कर्मचारी व क्षेत्रीय पातळीवर आत्मातर्गत कार्यरत अेटीएम, बीटीएम शेतकरी मित्र, कृषि सखी आणि पोक्रा अंतर्गत कृषि ताई यांचा योग्य समन्वय साधून कृषि विस्तार कार्यक्रम अत्यंत प्रभावीपणे ग्रामपातळीपर्यंत एकत्रीतपणे राबविणे.
- पर्यावरणपूरक व हवामान अनुकूल अशा शाश्वत पीक उत्पादन पध्दतीस चालना देणे
- सुधारीत व प्रगत तंत्रज्ञानाचा अवलंब करण्यास शेतकऱ्यांना ऊद्युक्त करणे
- प्रत्यक्ष कृतीतून शिक्षणाद्वारे पिकांवरील विविध किडी, रोग, त्यावरील मित्रकिटक व त्यांचे शेतीतील महत्त्व शेतकऱ्यांना पटवून देणे
- पीक उत्पादन, प्रक्रीया व बाजारमुल्य संबंधीत शासकीय व खाजगी संस्था, संशोधन संस्था व शेतकरी यांच्यामध्ये समन्वय व संपर्क वाढविणे
- शेतकरी व क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांची क्षमता वृद्धीगत करणे, त्यांच्यामध्ये खिल्लाडूवृत्ती वाढविणे, सुप्त गुणांना चालना देणे तसेच उत्साहाची भावना निर्माण करणे
- क्रॉपसॅप संलग्न शेतीशाळेमध्ये सोयाबीन, कापूस, भात, तूर, मका, ज्वारी, ऊस व हरभरा या पिकांचे पेरणी पुर्व ते काढणी पश्चात तंत्रज्ञानाबाबत वर्ग निहाय मार्गदर्शन करून शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नात वाढ करणे.

१. विभागनिहाय शेतीशाळा घ्यावयाची पीके -

कोकण विभाग	: १) भात
नाशिक, पुणे, कोल्हापूर, नागपूर विभाग	: १) भात २) कापूस ३) सोयाबीन ४) तूर ५) मका ६) ज्वारी ७) ऊस ८) हरभरा
औरंगाबाद, लातूर, अमरावती विभाग	: वर नमूद केलेली सर्व पीके (भात सोडून)

२. शेतीशाळा प्रशिक्षण-

सन २०२१-२२ मध्ये कोविड-१९ महामारीच्या पार्श्वभूमीवर शेतीशाळा प्रशिक्षणाचे अनुषंगाने टिओएफ पुर्व प्रशिक्षित प्रशिक्षकांसाठी उजळणी प्रशिक्षण वर्गाचे आयोजन करणे अडचणीचे ठरले आहे. ही बाब विचारात घेता प्रत्यक्ष प्रशिक्षणाऐवजी ऑनलाईन प्रशिक्षण वर्गाचे आयोजन करावयाचे आहे. याबाबत रामेती यांचेमार्फत ऑनलाईन उजळणी प्रशिक्षण वर्गाचे आयोजन करण्यात यावे. यासाठी प्रशिक्षण साहित्य डिजीटल स्वरूपात तयार करुन सर्व क्षेत्रिय कर्मचाऱ्यांना उपलब्ध करुन देण्यात यावे.

३. शेतीशाळेचे आयोजन

- १.१ सन २०२१-२२ मध्ये सुरुवातीस केवळ कृषि सहायकाकडे शेतीशाळेचे आयोजन करण्यात यावे. लक्षांकानुसार व गरजेनुसार अधिक शेतीशाळेचे कृषि पर्यवेक्षकांकडे आयोजन करण्यात यावे. त्यानुसार कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षकाच्या कार्यक्षेत्रातील एका गावाची निवड करावी व या गावात खरीप व रब्बी हंगामामध्ये घेतल्या जाणाऱ्या भात, कापूस, सोयाबीन, तूर, हरभरा, मका, ऊस व ज्वारी या प्रमुख पिकाकरीता शेतकऱ्यांचे शेतीशाळेचे आयोजन करण्यात यावे.
- १.२ प्रत्येक शेतीशाळेसाठी गावामध्येच उपलब्धतेनुसार एक गट पिक प्रात्यक्षीक / आंतर पिक प्रात्यक्षीकाचे आयोजन करुन त्या ठिकाणी पिक हंगामामध्ये आवश्यकतेनुसार दर १५ दिवसांनी शेतीशाळा वर्गाचे आयोजन करावयाचे आहे.
- १.३ शेतीशाळेचे आयोजन करण्यात येणाऱ्या गावामध्ये एक गाव एक वाण ही संकल्पना शेतकऱ्यांमध्ये रुजवून त्यानुसार शेतीशाळेसाठी निवड केलेल्या पिकाच्या एकाच वाणाची पेरणी करण्यास शेतकऱ्यांना प्रवृत्त करावे.
- १.४ शेतीशाळेचे आयोजन करतांना किमान ३३% महिला शेतीशाळा राबविण्यात याव्यात.
- १.५ शेतीशाळेचे आयोजन करण्यात येणाऱ्या गावातील शेतकऱ्यांना जमिनीची आरोग्य पत्रीका अंतर्गत माती तपासणी करणे व त्यानुसार पिकाचे खत व्यवस्थापन करणे, पिकांवरील प्रमुख किड रोगांचे एकात्मिक व्यवस्थापन करणे या बाबींचे महत्व स्पष्ट करुन जास्तीत जास्त शेतकऱ्यांचा शेतीशाळेतील सहभाग वाढवावा.
- १.६ शेतीशाळेचे आयोजन करतांना शेतकऱ्यांना सुरुवातीपासूनच पीक स्पर्धा याबाबत माहिती द्यावी व शेतीशाळेत सहभागी होणाऱ्या शेतकऱ्यांमध्ये पीक स्पर्धा आयोजित करण्यात यावी. यातील उत्कृष्ट पीक घेणाऱ्या शेतकऱ्यास जिल्हा, विभाग तसेच राज्य स्तरावरील पीक स्पर्धेत सहभागी होण्यास प्रवृत्त करावे.
- १.७ शेतीशाळेचे आयोजन करण्यात येणाऱ्या गावामध्ये बिजोत्पादनाचे महत्व विषद करुन शेतीशाळेच्या माध्यमातून बिजोत्पादन कार्यक्रम राबविण्यात यावा.
- १.८ शेतीशाळेसाठी निवडलेल्या पिकाच्या विद्यापीठाकडील वाणांची व खाजगी कंपन्याकडील वाणांची शेतकऱ्यांना माहिती होणेचे दृष्टीने शेतीशाळेमध्ये पीक संग्राहलय (Crop Cafeteria) ही संकल्पना राबविण्यात यावी.

- १.९ मुग/उडीद या कमी कालावधीच्या पिकाच्या शेतीशाळांचे ३ वर्ग घेण्यात यावेत तसेच सदर शेतीशाळा ह्या विना अनुदानित राबविण्यात याव्यात.
- १.१० पोक्रा योजनेंतर्गत शेतीशाळांचे नियोजन असलेल्या जिल्ह्यांव्यतिरीक्त जिल्ह्यांमध्येच क्रॉपसॅप अंतर्गत शेतीशाळा राबविण्यात याव्यात.

४. गाव व प्रक्षेत्र निवड-

- ४.१ गाव हा घटक निश्चित करुन त्या क्षेत्रातील खरीप/रब्बी हंगामामध्ये घेतल्या जाणाऱ्या वरील सामाविष्ट पिकांपैकी एका प्रमुख पिकांची निश्चिती करावी.
- ४.२ प्रमुख पिक निवड करताना खरीप व रब्बी हंगामामध्ये त्या ग्रामपंचायत क्षेत्रामध्ये पेरणी होणाऱ्या क्षेत्रापैकी ७० टक्के पेक्षा जास्त क्षेत्रावर पेरणी होणाऱ्या प्रमुख पिकाचा समावेश करावा.
- ४.३ पोक्रा योजनेंतर्गत आयोजित केल्या जाणाऱ्या शेतीशाळा या पोक्रांतर्गत करार तत्वावरिल कर्मचाऱ्यामार्फत आयोजित करण्यात येत असल्याने ती गावे वगळुन कार्यक्षेत्रातील इतर गावातुन कृषि सहाय्यक /कृषि पर्यवेक्षक यांनी शेतीशाळेचे आयोजन करावे.
- ४.४ कृषि सहाय्यक /कृषि पर्यवेक्षकांमार्फत प्रत्येकी एका गावामध्ये शेतकरी शेतीशाळा राबवावी.
- ४.५ कृषि पर्यवेक्षक यांनी त्यांचे अधिनस्त कृषि सहाय्यकांनी घेतलेली गावे वगळून एका गावामध्ये शेतीशाळाचे आयोजन करावे.
- ४.६ ज्या ठिकाणी शेतीशाळा घेण्यात येणार आहे तेथील संपर्क शेतकरी व सहभागी शेतकऱ्याचा प्लॉट क्रॉपसॅप अंतर्गत सर्वेक्षणासाठी निवडण्यात यावा.
- ४.७ शेतकऱ्यांना प्रत्येक शेतीशाळा वर्गामध्ये प्रात्यक्षिक दाखवावयाचे असल्याने प्रयोगशील शेतकऱ्यांचे प्रक्षेत्र जे गावापासून जवळ आणि शेतकऱ्यांना जाणे येणे सोयीचे व्हावे अशा ठिकाणी निवडावे. केवळ जाणे येणे सोयीचे नसल्याने शेतीशाळा वर्गामध्ये शेतकऱ्यांची उपस्थिती अपेक्षेप्रमाणे राहत नाही याची जाणीव ठेवून प्रक्षेत्राची निवड करावी.
- ४.८ योजनेमधील प्रात्यक्षिके ज्या क्षेत्रावर राबविण्यात येणार आहेत त्याच क्षेत्रावर शेतीशाळा घेण्यात यावी.
- ४.९ शेतीशाळा प्लॉटवरील तंत्रज्ञानाचा तौलनिक अभ्यास करता यावा आणि शेतीशाळेतील शेतकऱ्यांना सदर तंत्रज्ञान अवलंब करण्याबाबत निर्णय घेता यावा यासाठी शेतीशाळा प्लॉट शेजारीच नियंत्रित प्लॉट असणे आवश्यक आहे.
- ४.१० शेतीशाळा प्लॉट धारकाकडे शेतीशाळा प्लॉटसाठी संरक्षित सिंचनाची सुविधा असणे अभिप्रेत आहे.

५. अंमलबजावणीसाठी मार्गदर्शक सुचना-

- ५.१ सन २०२१-२२ मध्ये कोविड-१९ महामारीच्या पार्श्वभूमीवर शेतीशाळेची अंमलबजावणी करतांना योग्य ती आवश्यक काळजी घेण्यात यावी.
- ५.२ विविध योजनेंतर्गत उपलब्ध होणारी पीक प्रात्यक्षिके ही शेतीशाळेची निगडीत राबवावीत व शेतीशाळेत सहभागी होणाऱ्या शेतकऱ्यांना संबंधित योजनेच्या मार्गदर्शक सुचनानुसार प्रात्यक्षिकाचा लाभ द्यावा. तसेच केंद्र व राज्य पुरस्कृत योजनांमध्ये उपलब्ध असलेल्या इतर बाबींचा लाभ प्राधान्याने त्यांना देण्यात यावा.

- ५.३ क्षेत्रीय स्तरावर कृषि सहाय्यकाने त्यांचे कार्यक्षेत्रातील क्रॉपसॅप अंतर्गत निवड केलेल्या गावांमध्ये एका प्रमुख पिकासाठी फिक्स प्लॉट निवडून शेतीशाळा आयोजन करावी व शक्यतो क्रॉपसॅप निरीक्षणाचे दिवशी शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्गाचे आयोजन करावे. प्रशिक्षकाचे गरजेनुसार त्यांना क्रॉपसॅप अंतर्गत निवड केलेल्या फिक्स प्लॉट व्यतीरीक्त इतर प्लॉटवर शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्गाचे आयोजन करता येईल.
- ५.४ महिला कर्मचाऱ्यांनी महिला शेतकऱ्यांच्यासाठी प्राधान्याने ३३ % शेतीशाळाचे आयोजन करावे.
- ५.५ शेतीशाळेची अंमलबजावणी करतांना आत्मातर्गत कार्यरत अेटीएम, बीटीएम शेतकरी मित्र, कृषि सखी आणि पोक्रा अंतर्गत कृषि ताई यांचा सहभाग घेणे अनिवार्य आहे तसेच जिल्हा परिषदेकडील कृषि विभागाचा देखिल समावेश करावा.
- ५.६ ज्या योजनामध्ये शेतीशाळासाठी नियमित तरतूद उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहे अशा शेतीशाळा यापूर्वी प्रशिक्षित केलेल्या शेतीशाळा तज्ञ प्रवर्तकामार्फत आयोजित करण्यात याव्यात.
- ५.७ जेथे नियमित योजनेतून शेतीशाळा उपलब्ध होणार नाही अशा गावामध्ये कृषि सहाय्यक व कृषि पर्यवेक्षकांमार्फत क्रॉपसॅप योजनेच्या तरतुदी मधून शेतीशाळा घेण्यात येईल.
- ५.८ शेतीशाळेसाठी निवड केलेला शेतकरी सर्व घटकांची स्वतः अंमलबजावणी करू शकेल अशाच शेतकऱ्याची निवड करावी.
- ५.९ प्रत्येक शेतीशाळासाठी शेतकरी व क्षेत्र निवड करताना खालील बाबी विचारात घ्याव्यात.
- ५.९.१ सदरहू प्रात्यक्षिक क्षेत्रावरच शेतकऱ्यांचे प्रशिक्षण तथा शेतीशाळेचा वर्ग घ्यावयाचा असल्याने सदरचे क्षेत्र रस्त्यालगत असावे.
- ५.९.२ निवड करावयाचा लाभार्थी हा प्रगतशील इच्छुक शेतकरी असावा ज्याने निश्चित करून दिलेल्या सर्व बाबीची अंमलबजावणी प्रथम स्वखर्चाने करावी.
- ५.९.३ शेतकऱ्याने स्वतः सर्व बाबीची नोंदी करून ठेवाव्यात. (रेकॉर्ड नोंदवही)
- ५.९.४ संबंधित गावामध्ये निवड केलेल्या प्रात्यक्षिक क्षेत्रावर पीक हंगाम कालावधीत शेतीशाळेचे आयोजन करण्यात यावे. त्यासाठी पीकाच्या वाढीच्या आवस्थेनुसार दर १५ दिवसांनी प्रशिक्षण वर्गाचे आयोजन करावे.
- ५.९.५ शेतीशाळेतील प्रशिक्षण वर्गासाठी किमान २५ शेतकरी निवड करावी. ही निवड करतांना महिला शेतकऱ्यांचा समावेश करावा. तसेच हे शेतकरी संपुर्ण शेतीशाळेस उपस्थित राहणे आवश्यक आहे.
- ५.१० शेतीशाळेतील प्रत्येक प्रशिक्षण वर्गाचा कालावधी किमान २ तास ठेवावा. यामध्ये आवश्यकतेनुसार प्रत्यक्ष डेमो तथा प्रशिक्षण या माध्यमातून तंत्रज्ञानाचे प्रशिक्षण कृषि सहाय्यकाने संबंधित शेतकऱ्यांना त्या आठवड्यातील पिक परिस्थितिनुसार योग्य सल्ला तसेच पिकावरिल प्रमुख किड व रोगांची ओळख व त्यावरील उपाययोजना याबाबत माहिती द्यावी. याबरोबरच त्या त्या वेळेचे कृषि संदेश, योजनांची माहिती या शेतीशाळेचे माध्यमातून शेतकऱ्यांना द्यावी.
- ५.११ विविध मोहीमांच्या अनुषंगाने घेण्यात येणारा प्रशिक्षण कार्यक्रम शेतीशाळेच्या माध्यमातून राबविण्यात यावा.
- ५.१२ शेतीशाळेसाठी कार्यक्षेत्रात उपलब्ध असलेल्या ग्रामीण कृषि कार्यानुभव (RAW) मधील कृषि पदवीच्या अंतीम वर्षाच्या विद्यार्थ्यांचा सक्रिय सहभाग घेण्यात यावा.

- ५.१३ शेतीशाळा वर्गात कृषि विद्यापीठ/ कृषि विज्ञान केंद्र/ कृषि संशोधन केंद्र /कृषि महाविद्यालय येथील तज्ञांना तंत्रज्ञानाबद्दल माहिती देण्यासाठी आमंत्रित करावे.
- ५.१४ शेतीशाळा वर्गाकरिता कृषि पुरस्कार प्राप्त मान्यवर, प्रगतशील शेतकरी व रिसोर्स शेतकरी कृषि विद्यापीठाचे शास्त्रज्ञ यांच्या भेटीद्वारे सहभागी शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन करण्यात यावे.
- ५.१५ मंडळ कृषि अधिकारी, तालुका कृषि अधिकारी, उपविभागिय कृषि अधिकारी, यांनी किमान एका शेतीशाळेस अचानक भेट देवून मार्गदर्शन व पर्यवेक्षण करावे.
- ५.१६ शेतीशाळाद्वारे शेतकऱ्यापर्यंत तंत्रज्ञान पोहोचविण्यासाठी खालील चार महत्वाचे टप्पे पाडलेले आहेत. (पिकनिहाय या टप्प्यांमध्ये वाढ होऊ शकते)

१. **पेरणीपूर्व:** माती परीक्षण करणे, जमीन तयार करणे, समतल मशागत, जागच्या जागी पाणी मुरविण्याची (Insitu Moisture Conservation) व्यवस्था करणे, खरीप हंगामासाठी त्या पिकासाठी योग्य अशा पिक वाणाची निवड करणे.

१ अ. **रोपवाटीका-** भात पिकासाठी

२. **पेरणीच्या वेळी:** बियाणे प्रक्रिया करणे, पेरणी पध्दती, रुंद सरी वरंबा पध्दती (BBF) चा वापर करणे, पट्टा पध्दतीने पेरणी करणे, विविध खताचा पहिला हप्ता देणे, तण नियंत्रणसाठी तणनाशकाचा वापर यावर भर देण्यात येईल.

३. **पिक वाढीच्या अवस्था:** हा टप्पा दीर्घकालासाठी असल्याने यामध्ये योग्य प्रकारे आंतर मशागत, तणव्यवस्थापन, किड व रोग नियंत्रण, अन्नद्रव्य व्यवस्थापन, पिकासाठी पाणी व्यवस्थापन यामध्ये जीवसंरक्षक सिंचनाचा अंतर्भाव राहिल.

४. **काढणीच्या वेळी व काढणीत्तर व्यवस्थापन:** यामध्ये काढणीची योग्य वेळ व पध्दती, काढणीनंतर त्याला वाळविणे, सफासफाई करणे, ग्रेडींग करणे, योग्य पध्दतीने साठवणूक करणे तसेच काढणी पश्चात उत्पादीत मालावर प्रक्रीया करणे इत्यादी बाबींचा समावेश राहिल.

वर उल्लेख केलेल्या विविध टप्प्यांमध्ये जे तंत्रज्ञान व कौशल्ये शेतकऱ्यापर्यंत पोहोचवयाचे आहे. त्यासाठी तांत्रिक साहित्य विभागीय स्तरावर तयार करण्यात यावे. जेणेकरून विभागनिहाय पिकांसाठीची आवश्यकता विचारात घेऊन हे दर्जेदार तांत्रिक प्रचार साहित्य तयार करण्यात यावे. हे सर्व तांत्रिक साहित्य शेतीशाळेचा पहिला वर्ग सुरु होण्यापूर्वी कृषि सहाय्यकापर्यंत प्रशिक्षणाद्वारे पोहोचेल याची दक्षता विभागीय कृषि सह संचालक यांनी घेणे आवश्यक आहे. यासाठी आवश्यक ती मदत आयुक्तालय स्तरावरून करण्यात येईल.

६ **शेतीशाळांच्या अंमलबजावणीमध्ये अधिकारी/ कर्मचाऱ्यांच्या जबाबदाऱ्या**

६.१ **कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक**

६.१.१ सदर शेतीशाळा आयोजनाची जबाबदारी संबंधित कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक यांची राहिल व संबंधित गावातील शेतकरी मित्र आयोजनामध्ये स्थानिक आवश्यक ती सर्व मदत उदा. शेतकरी एकत्रित करणे, बैठक व्यवस्था करणे इ. कामे करतील.

६.१.२ कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक यांनी गाव, क्षेत्र निवडीसाठी मुद्या क्र.४ मधील सुचनाप्रमाणे कार्यवाही करावी.

- ६.१.३ कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक हे शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्गाचे विभागीय कृषि सहसंचालक यांनी निश्चित केलेल्या अभ्यासक्रमाप्रमाणे आयोजन करतील, आवश्यकता भासल्यास शेतकऱ्यांच्या गरजा स्थानिक परिस्थिती व पीक परिस्थितीनुसार किरकोळ बदल करतील.
- ६.१.४ शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्गाची यशोगाथा तयार करणे.
- ६.१.५ शेतीदिन साजरा करणे व त्यामध्ये सहभागी शेतकऱ्यांना अनुभव कथन करण्यास प्रवृत्त करणे.
- ६.१.६ अॅपव्दारे/ गुगल फॉर्मव्दारे शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्गाचे प्रत्यक्ष ठिकाण, वेळ व अहवालाची नोंदणी करणेची जबाबदारी संबंधित कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक यांची राहिल.
- ६.१.७ कृषि पर्यवेक्षक यांनी कार्यक्षेत्रातील सर्व शेतीशाळांना भेट देणे अनिवार्य आहे.

६.२ मंडळ कृषि अधिकारी

- ६.२.१ मंडळातील शेतीशाळांचे आयोजनासाठी पीक, गाव व वार निश्चित करणे.
- ६.२.२ मंडळ कृषि अधिकारी यांनी कार्यक्षेत्रातील कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक यांच्या शेतीशाळेस वेळोवेळी भेट देऊन मार्गदर्शन करावे. तसेच पुर्ण हंगामात मंडळातील सर्व शेतीशाळांचा अंतर्भाव होईल अशा रीतीने मंडळातील सर्व शेतीशाळा भेटीचें नियोजन करावे. मंडळ कृषि अधिकारी यांनी कार्यक्षेत्रातील सर्व शेतीशाळांना भेट देणे अनिवार्य आहे.
- ६.२.३ मंडळात निवड केलेल्या शेतकऱ्यांची यादी अंतिम करणे.
- ६.२.४ मंडळाच्या कार्यक्षेत्रातील प्रशिक्षण देण्याची क्षमता असलेल्या अनुभवी प्रगतशिल शेतकरी, रिसोर्स शेतकरी तसेच सेवानिवृत्त अधिकारी/ कर्मचारी यांची यादी तयार करुन आवश्यकतेनुसार त्यांच्या सेवा शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्गासाठी घेण्याचे नियोजन करावे.
- ६.२.५ शेतीशाळेसाठी आवश्यक साहित्य बाबी कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक यांना उपलब्ध करुन देणे.

६.३ तालुका कृषि अधिकारी

- ६.३.१ तालुका कृषि अधिकारी यांनी तालुक्यातील सर्व मंडळातील ५०% शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्गास पुर्ण हंगामात किमान एकदा भेट देऊन मार्गदर्शन व पर्यवेक्षण करणे.
- ६.३.२ तालुका कृषि अधिकारी यांनी शेतीशाळेसाठी लागणाऱ्या प्रशिक्षण साहित्याची खरेदी करीता कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक यांना अग्रीम वेळेत देणे.
- ६.३.३ तालुका कृषि अधिकारी यांनी शेतीशाळेच्या भेटी दरम्यान प्रशिक्षण साहित्याची गुणवत्ता तपासणी करावी.
- ६.३.४ क्षेत्रिय कर्मचाऱ्यांनी खर्च करुन सादर केलेली देयके वेळेत RTGS ने त्वरीत कृषि पर्यवेक्षक, कृषि सहाय्यक यांना अदा करणेबाबतची कार्यवाही करणे.

६.४ उपविभागीय कृषि अधिकारी

- ६.४.१ उपविभागीय कृषि अधिकारी यांनी उपविभागातील सर्व तालुक्यातील १० % शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्गास किमान एकदा भेट देवुन मार्गदर्शन व पर्यवेक्षण करणे.

- ६.४.२ उपविभागीय कृषि अधिकारी यांनी शेतीशाळेसाठी लागणारे सर्व तांत्रिक साहित्याचा पुरवठा सॉफ्ट कॉपीद्वारे करणे.
- ६.४.३ अधिनस्त तांत्रिक कर्मचाऱ्यांच्या मदतीने प्रशिक्षण साहित्य निर्माण करणे उदा. किडी व मित्र किडीचे सॉफ्ट टॉइज, रेखाचित्र, मॉडेल इ.
- ६.४.४ कार्यक्षेत्रातील शेतीशाळांना कृषि विज्ञान केंद्र, कृषि विद्यापिठातील शास्त्रज्ञांच्या भेटीचे आयोजन करून तंत्रज्ञान उपलब्ध करून देणे.
- ६.४.५ कार्यक्षेत्रातील शेतीशाळांसाठी विविध योजनांतून प्राप्त निधीच्या खर्चाचा नियमितपणे आढावा घेणे तसेच, क्षेत्रिय कर्मचारी यांनी स्वखर्चाने केलेल्या खर्चाच्या प्रतिपुर्तीची देयके वेळेत पारीत करण्याबाबतचे सनियंत्रण करणे.
- ६.४.६ कार्यक्षेत्रातील यशस्वीपणे राबविण्यात येत असलेल्या शेतीशाळांची दृक-श्राव्य स्वरूपातील माहिती तज्ञांच्या मदतीने वेळोवेळी सामाजिक माध्यमाद्वारे प्रसिध्दी करणे.

६.५ जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी

- ६.५.१ जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी यांनी जिल्हयातील ३ % शेतीशाळांना सर्व तालुक्यातून समप्रमाणात किमान एकदा अचानक भेट देवून मार्गदर्शन व पर्यवेक्षण करणे.
- ६.५.२ कार्यक्षेत्रातील शेतीशाळांसाठी वेगवेगळ्या निधीतून देण्यात आलेले अनुदान नियमितपणे खर्चाचा आढावा घेऊन क्षेत्रिय कर्मचारी यांनी स्वखर्चाने केलेल्या बाबींची प्रतिपुर्ती देयके त्वरीत पारीत करण्याबाबतचे सनियंत्रण करणे.
- ६.५.३ जिल्हयातील सर्व कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक तसेच शेतकरी मित्र यांना शेतीशाळे संदर्भात प्रशिक्षण देण्याचे नियोजन करावे

६.६ विभागीय कृषि सहसंचालक

- ६.६.१ कार्यक्षेत्रातील शेतीशाळांची कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक निहाय गावे व पीके निश्चित करणे.
- ६.६.२ विभागामध्ये राबविल्या जाणाऱ्या शेतीशाळांचे कृषि हवामान निहाय, पीक निहाय वेळापत्रक व प्रशिक्षण विषयक गरजा व तांत्रिक माहिती निश्चित करून सुसुत्रता आणणे.
- ६.६.३ विभागातील पीक निहाय गाव निहाय शेतीशाळांचा आराखडा तयार करून नियोजन करावे.
- ६.६.४ विभागातील तालुका निहाय उत्पादन वाढीची सुत्रे निश्चित करून त्याचा प्रशिक्षण वर्गात समावेश करणे.
- ६.६.५ जिल्हानिहाय तज्ञ प्रशिक्षकांचा चमु निवडणे व सर्व तालुक्यातून निवडक अधिकारी /कर्मचाऱ्यांना शेतीशाळाविषयक प्रशिक्षण वर्ग विभागस्तरावर आयोजित करणे.
- ६.६.६ विभागातील सर्व जिल्हयातील कमीत कमी १ % शेतीशाळेस अचानक भेट देवून मार्गदर्शन व पर्यवेक्षण करणे.
- ६.६.७ प्राचार्य रामेतीच्या मदतीने पिकनिहाय शेतीशाळेशी निगडीत तांत्रिक अभ्यासक्रम निवडून कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक यांना प्रशिक्षण देणे.
- ६.६.८ मंडळ कृषि अधिकारी ते आयुक्त कृषि यांचेकडे किमान एका शेतीशाळेचे पालक अधिकारी म्हणून जबाबदारी राहिल व त्यासाठी सदर शेतीशाळेच्या प्रत्येक प्रशिक्षण वर्गास त्यांनी उपस्थित राहून

मार्गदर्शन करावे. शेतीशाळेच्या भेटीदरम्यान शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्गाचे सनियंत्रण करण्याची जबाबदारी मंडळ कृषि अधिकारी ते विभागीय कृषि सहसंचालक या सर्वांची राहिल.

६.७ आयुक्तालय स्तर

६.७.१ विभाग स्तरावरून योजनानिहाय पीकनिहाय शेती शाळांचे नियोजन मागविणे व ते अंतिम करणे.

६.७.२ विविध योजना अंतर्गत उपलब्ध शेतकरी प्रशिक्षण तसेच नियमित शेती शाळा यांची तरतूद विचारात घेऊन शेतीशाळांचे लक्षांक निश्चित करणे व ते क्षेत्रीय स्तरावर कळवणे.

६.७.३ आयुक्तालयस्तरावर राज्यात राबविल्या जाणाऱ्या सर्व शेतीशाळांचे सनियंत्रण करणे व वेळोवेळी आढावा घेण्याची जबाबदारी राहिल.

५ शेतीशाळा प्रशिक्षकासाठी प्रशिक्षण संच-

शेतीशाळा वर्गामध्ये प्रशिक्षक आणि शेतकरी यांना निरीक्षणे घेण्यासाठी (AESAs) आणि सदर शिक्षणपद्धती परिणामकारक होण्यासाठी काही प्रशिक्षण साहित्याची आवश्यकता असते. यासाठी आवश्यक असणाऱ्या साहित्याची उदा. रजिस्टर, फुटपट्टी, कोरे व ड्रॉइंग कागद, स्केच पेन सेट, १०x भिंग, लहान व्हायल्स इत्यादींची तसेच ट्रॅप्स, ल्युर्सची उपलब्धता शेतीशाळा प्रशिक्षण वर्ग सुरु होण्यापूर्वी (हंगामपूर्व) करणे आवश्यक आहे. ट्रॅप्स, ल्युर्सच्या उपलब्धतेबाबत तालुका कृषि अधिकारी यांनी स्वतः लक्ष घालावे. सदरचे प्रशिक्षण साहित्याची एकत्र खरेदी स्वतः कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक यांनी करावी. प्रशिक्षण साहित्य या बाबी अंतर्गत सदरचा खर्च करण्यात यावा. यासाठी कृषि सहाय्यक/कृषि पर्यवेक्षक यांना अग्रिम देण्यात यावा. क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांकरीता आवश्यक प्रशिक्षण साहित्य शेतीशाळा प्रमाणभूत माहिती संच (SoP) पीक व वर्गनिहाय शेतीशाळा विषयवार माहिती आयुक्तालयाचे पत्र जा.क्र/वि.प्र.-७/क्रॉपसॅप-शेतीशाळा/१२३००/२०२०, दि.२४/०४/२०२० तसेच आयुक्तालयाचे पत्र जा.क्र/वि.प्र.-७/क्रॉपसॅप-शेतीशाळा/नियो.अंमल/१४७४९/२०२१, दि.३०/०४/२०२१ नुसार उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहे.

६ शेतीशाळेतील पिकांच्या उत्पादनाच्या नोंदी-

शेतकरी शेतीशाळेच्या माध्यमातून पीकासंदर्भातील सर्व बाबींच्या माहितीद्वारे उत्पादन/ उत्पन्न वाढीबाबत प्रशिक्षण वर्गात मार्गदर्शन करावे. तसेच शेतकऱ्यांना हंगामातील पीकाचे उत्पादन खर्च काढण्यासाठी प्रवृत्त करावे. यामध्ये रोजंदारीच्या मनुष्यबळ व बैल शक्तीचा वापर, यंत्राचा वापर, बी-बीयाणे, सेंद्रिय व रासायनिक खते, जलसिंचन, पीक संरक्षण, खेळत्या भांडवलावरील व्याज हा प्रत्यक्ष तर जमिनीचा खंड व घसारा, कुटुंबातील मनुष्यबळ मजुरी इ. बाबींवरील खर्च हा अप्रत्यक्ष ठरतो. त्यानुषंगाने या सर्व बाबींवरील खर्चाचा विचार पीक उत्पादन खर्च काढतांना करावा. पीक उत्पादन खर्च काढण्याकरीता नोंदवही ठेवणे बाबत शेतकऱ्यांना प्रवृत्त करावे.

७ शेतीदिन-

शेतीशाळेमध्ये अवलंब केलेल्या तंत्रज्ञानाचा व्यापक प्रचार करणेसाठी प्रत्येक गावसमूहामध्ये पीक वाढीच्या शेवटच्या टप्प्यात एक दिवसीय शेतीदिनाचे आयोजन करावे. यासाठी कृषि विद्यापीठ/ कृषि विज्ञान केंद्र/ कृषि संशोधन केंद्र /कृषि महाविद्यालय येथील तज्ञांना तंत्रज्ञानाबद्दल माहिती देण्यासाठी आमंत्रित करावे. कृषि पुरस्कार प्राप्त मान्यवर तसेच गतवर्षीच्या शेतीशाळेमधील शेतकऱ्यांना आमंत्रित करून त्यांच्या अनुभवांचे अदान प्रदान करावे. शेतीदिनामध्ये किमान ५० टक्के महिलांचा सहभाग होईल याबाबत दक्षता घेण्यात यावी. शेतीदिनामध्ये शेतीशाळेतील प्रशिक्षणार्थींना त्यांचे अनुभव कथन करण्यास प्रवृत्त करावे तसेच कोणते तंत्रज्ञान जास्त उपयुक्त ठरले याबाबत चर्चा घडवून आणावी. शेतीदिनासाठी प्रती शेतीशाळा निर्धारित केलेला निधी गावसमूह स्तरावर एकत्रित करून विहित वित्तीय नियमानुसार खर्च करण्यात यावा.

८ उत्कृष्ट शेतीशाळा आयोजन स्पर्धा.

उत्कृष्ट शेतीशाळा स्पर्धा आयोजित केल्याने कर्मचाऱ्यांमध्ये खिलाडू वृत्ती वाढून त्यांच्या मधिल सुप्त गुणांना चालना देण्याच्या उद्देशाने जिल्हा, विभाग व राज्यस्तरावर स्पर्धा आयोजित करण्यात यावे. उत्कृष्ट शेतीशाळा स्पर्धा आयोजित केल्याने कर्मचाऱ्यांमध्ये उत्साहाची भावना निर्माण होऊन योजनेचा उद्देश सफल होण्यास मदत होते. त्यादृष्टीने जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी यांनी कार्यक्षेत्रातील स्पर्धेमध्ये सहभागी होवू इच्छिणाऱ्या कृषि सहाय्यक व कृषि पर्यवेक्षक यांना अवाहन करून त्यांचे अर्ज शेतीशाळेच्या प्रथम टप्प्यात मागविण्यात यावे.

उपविभाग निहाय प्राप्त अर्जांची छाननी करून जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी कार्यालयातील कृषि उपसंचालक, तंत्र अधिकारी व लेखाधिकारी यांचे पथकामार्फत संबंधित शेतीशाळांचे मुल्यांकन करावे. जिल्ह्यातील सर्वोत्कृष्ट काम करणाऱ्या कृषि सहाय्यक /कृषि पर्यवेक्षक यांचे प्रथम, द्वितीय व तृतीय क्रमांकासाठी गुणांकन करावे. विभागस्तरावर विभागिय अधिक्षक कृषि अधिकारी यांचे अध्यक्षतेखाली विभागिय सांख्यिक, तंत्र अधिकारी, कृषि अधिकारी यांचे चमू मार्फत अधिनस्त जिल्ह्यातील प्रथम मानांकित शेतीशाळांचे मुल्यांकन करून विभागपातळीवर कृषि सहाय्यक /कृषि पर्यवेक्षक यांचे प्रथम, द्वितीय व तृतीय क्रमांक निश्चित करावे. विभागस्तरावरून राज्यपातळीवर प्राप्त झालेल्या शेतीशाळांचे प्रथम, द्वितीय व तृतीय स्थानासाठी मुल्यांकन करावे. या नुसार प्रथम, द्वितीय व तृतीय क्रमांकाच्या कृषि सहाय्यक /कृषि पर्यवेक्षक यांना प्रशस्तीपत्रक देण्यात यावे.

उत्कृष्ट शेतीशाळा स्पर्धेच्या अंमलबजावणीसाठी आयुक्तालयाच्या संदर्भीय दि.१७/१२/२०१९ च्या पत्रान्वये निर्गमित करण्यात आलेल्या सविस्तर मार्गदर्शक सूचनां मधील मुद्दा क्र.६ शेतीशाळा पुरस्कार कालबद्ध कार्यक्रमानुसार क्षेत्रीय स्तरावर कार्यवाही करण्यात यावी.

९ शेतकरी शेतीशाळेसाठी निधीची तरतुद-

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान/गळीत धान्य अभियान, राष्ट्रीय कृषि विकास योजना अंतर्गत भात बियाणे साखळी विकास कार्यक्रम, आत्मा या योजनेतून निधी उपलब्ध करून देण्यात येईल. प्राधान्याने केंद्र शासनाकडून प्राप्त निधी प्रथम वापरण्याचे नियोजन करावे. तदनंतरच शेतीशाळा राबवण्यासाठी कमी पडणारा निधी क्रॉपसॅप या राज्य योजनेतून वापरण्यात यावा. **क्रॉपसॅप अंतर्गत शेतीशाळेसाठी उपलब्ध करून दिलेला निधी हा केवळ क्रॉपसॅप अंतर्गत सामाविष्ट आठ पिकांसाठीच वापरण्यात यावा.** सदर निधी प्रकल्पांतर्गत सामाविष्ट पिकांव्यतिरीक्त इतर पिकांच्या शेतीशाळेसाठी खर्च केल्यास सदर खर्च अमान्य राहिल. विविध योजनेच्या निधीतून राबविण्यात येणाऱ्या शेतीशाळेसाठी रुपये १४०००/- प्रती शेतीशाळा याप्रमाणे आर्थिक मापदंड वापरण्यात यावा. केंद्र व राज्य पुरस्कृत विविध योजनांतर्गत शेतकरी प्रशिक्षणासाठी ही तरतुद उपलब्ध आहे. शेतीशाळेसाठीची तरतुद खालील मापदंडाप्रमाणे खर्च करावी.

शेतकऱ्यांची शेतीशाळा बाबीसाठी खर्चाचे मापदंड-

क्रॉपसॅप संलग्न शेतकरी शेतीशाळा			
अ. क्र.	उपक्रम/ बाब	युनिट	मापदंड (रु)
१	प्रशिक्षण साहित्य व इतर तांत्रिक साहित्य	प्रती शेतकरी २००/- रुपये	५०००
२	अल्पोपहार व इतर सोयी सुविधा खर्च (२५ शेतकरी, १० वर्ग)	प्रती शेतकरी २०/- रुपये	५०००
३	शेती दिन खर्च	--	२०००
४	विश्लेषणात्मक अहवाल तयार करणे.	--	१०००
५	त्रयस्थ संस्थेद्वारे मुल्यमापन	--	१०००
	एकूण		१४०००

शेतीशाळेसाठी निवड केलेल्या सुविधाकार शेतक-यास अल्पोपहार, बैठक व्यवस्था व इतर सोयीसुविधांसाठी लागणारा खर्च देण्यात यावा. सदर रक्कम शेतक-यास कृषि सहाय्यक /कृषि पर्यवेक्षक यांना दिलेल्या अग्रीम मधून अदा करून शेतक-याची पावती घ्यावी. तसेच प्रशिक्षण साहित्य या बाबी अंतर्गतचा खर्च देखिल अग्रीम मधून करण्यात यावा. कृषि सहाय्यक /कृषि पर्यवेक्षक यांना दयावयाच्या अग्रिमाबाबत आयुक्तालयाचे पत्र जा.क्र/वि.प्र.-७/शेतीशाळा/अग्रिम/ २३७७/२०१९,दि.०८/११/१९ व जा.क्र/ वि.प्र.-७/शेतीशाळा/अग्रिम विनियोग/ २३९६/२०१९,दि.१५/११/२०१९ यानुसार कार्यवाही करून कृषि सहाय्यक /कृषि पर्यवेक्षक यांना निधीची उपलब्धता करण्यात यावी.

प्रत्येक कृषि सहाय्यक /कृषि पर्यवेक्षक यांना दिलेल्या अग्रीम मधून करण्यात येणारा खर्च खालील प्रमाणे खर्चाच्या नोंद वहीत नोंदविणे आवश्यक आहे. सदर नोंदवहीत घेण्यात आलेल्या खर्चाची नोंद ही मंडळ कृषि अधिकारी यांनी तपासून स्वाक्षांकित करणे आवश्यक आहे.

खर्चाची नोंद वही-

अ.क्र.	कृषि सहाय्यक /कृषि पर्यवेक्षकाचे नाव व सजा	शेतीशाळेचे गाव	शेतीशाळेस प्राप्त अग्रीम (रु.)	अग्रीम मिळाल्याचा दिनांक	प्राप्त अग्रीम मधून खर्च रक्कम (रु.)			शिल्लक रक्कम (रु.)	स्वाक्षरी
					बाब	खर्च रक्कम (रु.)	दिनांक		

१० शेतकरी शेतीशाळा सनियंत्रण व अभिलेख

शेतीशाळा सनियंत्रण करतांना तसेच अभिलेखामध्ये नोंदी घेतांना पुढील मुद्दे निहाय नोंदी घेण्यात याव्यात. यातध्ये उत्पादनात झालेली वाढ, उत्पादन खर्चात झालेली बचत, उत्पादनाच्या सुधारलेल्या दर्जा, प्रतवारी, प्रक्रीयेमुळे मिळालेला बाजारभाव बाजारमुल्य साखळीमध्ये सामील झालेल्या शेतकऱ्यांची संख्या व सुधारीत पीक वाढीचे तंत्रज्ञान अवलंब केलेल्या शेतकऱ्यांची संख्या याचा समावेश करावा. शेतीशाळेचे त्रयस्थ संस्थेद्वारे मुल्यमापन करण्यात यावे. यामध्ये कृषि विद्यापीठ /कृषि विज्ञान केंद्रातील शास्त्रज्ञ यांचे भेटीद्वारे शेतीशाळेचे मुल्यमापन करावे.

कृषि सहाय्यक, कृषि पर्यवेक्षक यांनी शेतीशाळेसंबंधित अभिलेख सोबत जोडलेल्या “परिशिष्ट अ” नुसार त्यांचे स्तरावर ठेवण्यात यावेत. वरिष्ठ स्तरावरील अधिकाऱ्यांनी सदरचे प्रपत्रात आपले कार्यक्षेत्रातील शेतीशाळेचा नियमित आढावा घेऊन अहवाल वरिष्ठ कार्यालयास दर आठवड्यास सादर करावेत. कृषि सहाय्यक, कृषि पर्यवेक्षक यांनी शेतीशाळा पुर्ण झाल्यानंतर प्रत्येक शेतीशाळेचा विश्लेषणात्मक अहवाल तयार करून कार्यालयास सादर करावा. विश्लेषणात्मक अहवालाची तपासणी करून सदर अहवालाबाबतचे प्रमाणपत्र तालुक्याने जिल्हयास व जिल्हयाने विभागास सादर करावे.

११ राज्यस्तरीय कार्यक्रम समन्वय समिती

शेतीशाळा कार्यक्रमाच्या प्रभावीपणे अंमलबजावणीसाठी राज्यस्तरीय कार्यक्रम समन्वय समिती गठन करण्यात येत आहे. सदर समितीच्या वेळोवेळी बैठका घेऊन त्याद्वारे विविध योजनांतील शेतीशाळा कार्यक्रमाची आखणी, समन्वय, यशोगाथा तयार करणे, प्रचार प्रसिद्धी, मुल्यमापन इत्यादीबाबतचे नियोजन करण्यात येईल. तसेच गरजेनुसार आढावा घेऊन शेतीशाळा अंमलबजावणीचे सनियंत्रण करण्यात येईल.

राज्यस्तरीय कार्यक्रम समन्वय समिती खालील प्रमाणे

अ.क्र.	नाव	पद
१	संचालक, विस्तार व प्रशिक्षण	अध्यक्ष
२	संचालक, आत्मा	सदस्य
३	संचालक, फलोत्पादन	सदस्य
४	अपर प्रकल्प संचालक, स्मार्ट प्रकल्प	सदस्य
५	कृषि सहसंचालक, विप्र-१	सदस्य
६	कृषि सहसंचालक, विप्र-३	सदस्य
७	कृषि सहसंचालक, मृदसंधारण	सदस्य
८	कृषि उपसंचालक, विप्र-१	सदस्य
९	कृषि उपसंचालक, विप्र-२	सदस्य
१०	कृषि उपसंचालक, विप्र-३	सदस्य
११	कृषि उपसंचालक, विप्र-४	सदस्य
१२	कृषि उपसंचालक, विप्र-७	सदस्य सचिव

१२ शेतकरी शेतीशाळासाठीचे लक्षांक

विविध योजनांतील प्रशिक्षण, प्रात्यक्षिके व शेतीशाळा या घटकांखाली शेतीशाळा कार्यक्रमाची अंमलबजावणी करण्यात येते. आयुक्तालयाने दिलेल्या योजना निहाय लक्षांकामध्ये पुर्वपरवानगी शिवाय बदल करण्यात येणार नाही. एकुण लक्षांकापैकी हंगाम निहाय शेतीशाळांचे विभागस्तरावर वाटप करावे किंवा खरीप हंगामामध्ये राबविण्यात येणा-या शेतीशाळांमधुन शिल्लक शेतीशाळा रब्बी हंगामात राबविण्यात याव्यात. लक्षांकापेक्षा जादा शेतीशाळा राबविण्यात आल्यास सदर शेतीशाळा विना अनुदानीत ग्राह्य धरण्यात येतील. अतिरीक्त शेतीशाळांसाठी निधी उपलब्ध होणार नाही.

(विकास पटील)

संचालक (विस्तार व प्रशिक्षण)
कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे

शेतीशाळा साप्ताहिक अहवाल- परिशिष्ट अ

शेतीशाळा अहवाल

१) दिनांक ----- अखेर पर्यंत नियोजित व प्रत्यक्ष आयोजित केलेल्या शेतीशाळेचा गोषवारा

दिनांक: ----- निवडा

कृषि सहाय्यक / कृषि पर्यवेक्षक / कृषि सहाय्यक + कृषि पर्यवेक्षक

विभाग	जिल्हा	तालूका	पीक	नियोजित शेतीशाळा संख्या	आयोजित शेतीशाळा संख्या

२) दिनांक ----- अखेरपर्यंत नियोजित व प्रत्यक्ष आयोजित केलेल्या शेतीशाळेचा सविस्तर तपशील

कृषि सहाय्यक / कृषि पर्यवेक्षक / कृषि सहाय्यक + कृषि पर्यवेक्षक

दिनांक: ----- निवडा

तालुका	कृषि सहाय्यक मुख्यालय	कृषि सहाय्यक नाव	पीक	शेतीशाळा वर्ग क्र.	नियोजित दिनांक	आयोजित दिनांक	विषय	विशेषज्ञ (वक्ता) नाव	उपस्थित अधिकारी पदनाम	उपस्थित शेतकरी संख्या	फोटो